Možnost 87

© Sh 2005

Metafyzicky založený přirozený svět?
Jak jinak!

Jaro 2005

Obsah (Sh):

Krajina	3	
Prostor	4	
Krajina, okraj, krájet	6	
Léta	8	
Radikální krok	10	
Motiv rajské zahrady	11	
Putování	12	
24 cm	14	
In memoriam Bohuslava Blažka		17
Proč lze hovořit	19	
Čtyři poznámky	21	
Dálka zvaná svět	24	
Příloha: Přínosné a užitečné	27	

Ilustrace a obálka: jd 1980 - sedm frotáží

První velký článek o krajině vyšel pod signaturou Sh v Možnosti č. 10, byl věnován instalacím v krajině, které realizoval Christo (Christos Javacheff), zejména „běžící ohradě". Byl napsán v r. 1982 a cituji z něj:

> Ke Christovi mě přivedl můj dávný zájem o objekt jako součást krajiny, o krajinu jako místo lidského činění a předmět lidského utváření a chápání sama sebe v krajině... Krajinu... chápeme jako neohraničenou, všeprostorovou, je jí cizí vymezenost, rozměrovost, objem a prostor příslušející architektuře. V nejširším smyslu je obrazem života člověka...

Článek o krajině a prostoru jsem psal o dva roky později, v době prvního ohlédnutí za časopisecky publikovanými články. Protiklad krajiny a architektury je v ní formulován pregnantněji, ale opět spíše v intuitivní zkratce a nikoli v jasné, podrobné argumentaci. Zabývám se krajinou - to není o intravilánu a extravilánu, to není o městě a jeho hradbách. To vše by bylo jen o myšlení předmětů. A dále, ani jeskyně nemá s architekturou nic společného, tohle téma jsem zvýslovnil ve verzi článku z r. 1987, prostor jeskyně je zcela jiný, a proto pro naši otázku nelze použít platonův mýtus o jeskyni.
Nejzávažnější část tázání ale zůstala v mých textech otevřená až do nedávna: jak je to se změnou? Jak a v čem je zkušenost architektonického prostoru „nová" oproti „staré" zkušenosti s prostorem krajiny? A lze vůbec udržet takovýto postup, který se nebezpečně blíží k nějakému fázovému posunu od jednoduchého ke složitějšímu, postup, který se blíží k latentní přítomnosti jakéhosi „vývoje" ?
Ale postupujme po pořádku.

Prostor (poznámky)

> Uveřejněno v Možnosti 24. únor 1984 a současně též ve sborníku Honzo vstávej (1984). Druhá verze (zkráceno a mírně upraveno) též ve sborníku Šmátrání (1987). Tento přepis vychází z první verze uveřejněné v Možnosti v r. 1984 s přihlédnutím k některým pozdějším úpravám.

Základní zkušenosti s prostorem jsou v zásadě dvojího druhu. Je to v první řadě prostor, jak je vnímán v krajině, nevymezený, neohraničený prostor, který zaujímá vše, co je nad krajinou. Svět v naší přirozené zkušenosti se pak dělí na zem, po které chodíme, a prostor, který je otevřeností. Člověk, příroda, veškerý život a dění se pak odehrává v krajině, která je tvarovým a směrovým vymezením prostoru, jediným jeho rozměrem.
Druhou přirozenou zkušenost člověka utváří prostor architektury - chodba, místnost, podloubí, sál - to jsou prostory vymezené, to je prostor architektury. Architektura pracuje s pojetím prostoru geometricky uchopeného, ohraničeného, vymezeného. Plnost objemu je potom (v protikladu k prostoru krajiny) chápána jako vlastnost prostoru, který je v tomto pojetí vždy nějakým způsobem fyzikálně zaplněn.
Protikladnost a zásadní rozdílnost krajinného a architektonického prostoru v naší zkušenosti vede k mnoha nepřesnostem a zkreslením, rozdílnost slov „prostor“ a „prostora“ zachycuje odlišnosti jen zdánlivě a spíše mate. Navíc mechanické užívání racionálních schémat (v tomto případě geometrických) zatlačilo do pozadí a zdeformovalo původní zkušenost a chápání krajiny. Planeta Země je chápána výlučně objemově jako těleso, krajina je potom zredukována na Zemský povrch, viděna výlučně kartograficky.

To je úvod do problému velice širokého, dá se z něj vyjít do různých speciálních i obecných otázek. V tomto případě se ale omezím na jedinou:
Předpokládáme-li zkušenost s prostorem krajiny jako primární, kde se vyskytuje a kde se odděluje první zkušenost s prostorem vymezeným? Kde jsou prazákladní kořeny architektury?

Na krajině je podstatné nejen to, že se jí mohu pohybovat, ale také že ze svého místa vidím, kam jdu, krajina je mi otevřená, osvětlená sluncem. Vidím prostor, tak se ho zmocňuji, tak získávám zkušenost o krajině. Jakou zkušenost ale učiním v noci? Pohybuji-li se bez vlastního světelného zdroje noční krajinou, zpravidla pociťuji pouze nedostatek světla. Zcela jinou zkušenost získám, rozdělám-li si oheň. První zkušenost vymezeného prostoru získává člověk pobytem v dosahu ohně nebo podobného umělého zdroje světla. Pohybuji-li se v dosahu takového světelného zdroje, adaptuji se na intenzitu světla - i v případě, že není úplná tma, jsou potom vnější světelné podněty pod prahem vnímání. Vidím tedy pouze to, co je v dosahu dostatečného osvětlení. Vidím pouze okolní předměty. To je nová zkušenost s prostorem. Dochází k rozpadu světa na uvnitř a vně, ke vzniku prearchtektonického prostoru ohraničeného předměty. S příchodem denního světla prostor nastolený umělým světelným zdrojem mizí, člověk si ale uvědomuje, že blízké křoviny, větve, kameny, kmeny tvořily jisté vymezení. Ohrada, val, uvnitř kterých hoří oheň - to jsou v pravém slova smyslu první vymezení prostoru (nikoliv plochy). Je to plynulé vymezení z krajiny.
Tyto poznámky slouží jako předběžné ohledání problému: Budeme-li se zabývat krajinou, je důležité si uvědomit, že není možné bez úvahy použít geometricko-mechanické představy o prostoru a objemu, že bude nutné hledat odpovídající přístup. Budeme-li se zabývat architekturou a naší zkušeností s prostorem architektury, je důležité si uvědomit aspekt „vymezení předměty“.
A navíc je otevřena základní otázka po tom, co je to předmět.

Krajina, okraj, krájet

Něco se dá zjistit už z řeči: krajina je kus světa, nějak z něj vykrojený, a až na kraj světa lze jít samými krajinami, za devatero horami a devatero řekami nalézt to, co jsme ztratili doma. Krajina je vlastní a pak je důvěrně známá, a nebo cizí, a tu cizí si mohu více či méně přivlastnit, pokud k ní jsem pozorný - ale stále jsem odkázán jen na svůj život, zatímco krajina, kde jsem vyrostl, jako by ke mně promlouvala i skrze zkušenosti předků a jejich řeč.
Být v krajině je modus bytí, způsob, jak si uvědomuji sám sebe, jak vnímám, jak jsem vystaven tomu, co přichází, otevřen tomu, co se otevírá. V krajině procházím, cestuji mezi jednotlivými místy. V krajině mohu bloudit, být překvapen náhlým setměním, bouří, v krajině mohu vnímat jaro a jeho sílu nebo naopak příchod podzimu.
Krajinu mohu zapomenout, když v ní pracuji a předmětem mého zájmu je strom, který musím porazit, kámen, který lámu či nakládám, pole, které oru. Ale v takové práci pak mohu zažít okamžik takřka sakrálního vytržení z běžné rutiny. V krajině mohu zapomínat na krajinu, když naslouchám svým vnitřním hlasům, a nebo, častěji, když se zahlušuji proti případným vnitřním hlasům nějakým přehravačem, krajinou mohu procházet jako somnambul v rozhovoru vnějším i vnitřním, a pak je pro mne kulisou, pozadím...
Ale co je to krajina?
Začal jsem s tím - krajina je kus světa. A pokud pro mne má smysl svět - a jiný smysl než jen součet předmětů - pak má pro mne smysl i krajina jako jednota otevřenosti, ve které se lze lidskými způsoby vyznat, pohybovat, vnímat ji, orientovat se v ní. Ptát se, co je to krajina, aniž bych si položil otázku, co je to svět, nemá smysl. Krajina je můj svět - ten, který je pro mne dosažitelný v obzoru - v aktu přehlížení dosažitelného. Krajina není předmětem stejně tak jako svět není předmětem - je větší než já, nikdy ji nemohu mít v celku - mohu si zajít zjara na prosluněný palouk nebo na mez nad strání, mohu v létě dýchat vlhký vzduch strží a horkost polí, ale nemohu vnímat vše najednou - krajina mi není k dispozici stejně tak, jako mi svět není k dispozici.
Protikladem krajiny je to, co je mi k dispozici, co je systémem. V krajině mohu nalézat stále nové a nové vzorce - obrazy, které cosi vypovídají o vztazích. Systém je definován jedním vzorcem - snad také využitelným jako obraz, ale především je matematickým, abstraktním schématem.

Protikladem krajiny nejsou věci, pokud jim skutečně rozumíme jako věcem - jako nezjednodušitelným věcem nezjednodušitelného světa. V krajině se vyznám - dovedu rozlišovat jednotlivá místa, mohu si je pamatovat, ačkoli se jejich podoba značně proměňuje. Pohyb krajinou není doprovázen promítáním aktuálního průsečíku koordinát do nějaké „vnitřní mapy", nahlížené vnitřním zrakem. Taková situace může nastat, ale je to jen velmi zvláštní případ nebo vypěstovaná dovednost.
Krajina se proměňuje, někdy ji poznávám, jindy jdu krajinou svého dětství a nenalézám nic povědomého - než se nějaký detail nebo souvislosti prolomí a najednou je „vše jasné", vím, kde jsem. Stejně tak, když se z větší vzdálenosti vracím do důvěrně známých míst nebo jdu neobvyklou cestou - pak je možné si uvědomit, jak málo „svou" krajinu známe, jak si ji redukujeme na bezpečné cesty a to, co při nich vidíme, vnímáme.
Ale jak je to se stavbami - s městem a jeho hradbami, které ho vykrajují z krajiny, a jak je to s posvátným okrskem, který byl vyoranou brázdou vymezen z krajiny ještě dřív?
Jak málo se umíme ptát, spoutáni předmětnou řečí systémů, jak málo se umíme potkávat zmateni představou trojrozměrného prostoru. Jak málo si všímáme podoby mezi různými místy, kterou neumíme zachytit, jak málo rozumíme vztahům, omleti školním drilem který nám vnutil vektory a pocitovou ekonomiku...

Léta

I když léta pokročila ještě stále jsem to já... Paleček s Janíkem zpívali tuhle píseň někdy na počátku sedmdesátých let, a to jsem byl ještě docela zelený dorostenec, měl jsem už ale šrámy v duši, věděl jsem, co to znamená, když se krajina změní.
Krajina se proměňuje stejně tak jako já. Dlouho takřka nepozorovaně, a pak najednou někde vykácí les, postaví silnici, zpustne místo doposud živé. Přestěhujeme se, ztratíme někoho blízkého nebo kontakt s nějakou skupinou lidí, objevíme vrásky. Ta nejdůvěrnější místa krajiny, ta zákoutí, která jsou nám tak povědomá a drahá, se proměňují nejvíce. Ale tenhle článek nemá být o povaze sentimentu, i když jde o téma velmi blízké. Je o změně, resp. o identitě a změně.

Krajina je původní místo uplývání času. Člověk by ve věcech, kterými se obklopuje, snadno zapomínal na běh času, na každodenní střídání bdění a spánku, jako by bylo každodenním vstáváním Fénixe z popela. Ale tento cyklický pohyb je porušován rozmary počasí, střídáním ročních období, krajina nám nastavuje zrcadlo, stárne s námi. Změny, které pro mě byly iniciační a formativní, změny, na nichž jsem si uvědomoval „že jsem“, byly pro mé rodiče pozdními projevy upadajícího stavu věcí.

Když v šedesátých letech zdvihli hladinu rybníka, všiml jsem si rybníka. Od té doby si ho pamatuji. A pak se okolo něj děly různé věci a dnes... Dnes se na to, co se děje v krajině kolem, dívám se stejným odstupem jako moji rodiče tenkrát, když se změnila krajina jejich mládí.
A stromy, stromy zvlášť nás usvědčují, tam, kde jsme jako děti hráli volejbal mezi vysokými stromy, bylo později maliní, pak houština a dnes už se mezi stromy dají hledat houby, za pár let někdo natáhne síť... A přístřešek na podsady, který postavili moji starší kamarádi v místě skautského tábora, pomalu sežral potok kroutící se po louce, teče úplně jinudy než tenkrát...

Na krajině je možné nejlépe si uvědomit běh času, který není nějakým „vývojem", běh času člověka a jeho kultury. Zažíváme velmi rychlou urbanizaci krajiny, ale zároveň její úpadek, protože krajina už dávno není zemědělsky intenzivně obdělávána, kultivována. Divočinou se stala mnohá místa v Sudetech, ještě v polovině dvacátého století bohatě zalidněná a kvetoucí jako zahrada. Ke krajině i k člověku patří katarze, které zničí obec Libkovice, a nejen je, celé Mostecko, války zdecimují počet obyvatel, promění jejich návyky, projeví se dílčí klimatické změny, změny ve způsobu života atd. Zásadní kulturní změny, ztráta kontinuity se v krajině projeví tak jako v člověku - ztratí něco ze své minulosti, něco z každodennosti, ze svých kořenů. Mohlo se nám zdát, že za posledních šedesát let k žádné takové katastrofě nedošlo - ale je to v jistém smyslu omyl. Čekáme na katarzi, která by byla očistná, ale přitom jsme prožili několik krizí, které nás jen zatížily bez reflexe, bez uvolnění tlaku.

Stárneme a krajina se proměňuje, ne snad že bychom o ní věděli víc než dřív, není nic platné se ptát, jestli je lepší nebo horší, vybírat mezi vývojem a úpadkem. Předpokládám, že po tom všem bychom měli víc rozumět sami sobě a krajině, dozrávat k moudrosti srdce.

Radikální krok

Udělejme radikální krok: každé místo je jiné. Dokud nebudeme schopni popsat a hlavně vnímat tuhle „jinakost“ pozitivně jako specifickou danost místa, pak žádná další shoda není možná. Ale specifická danost místa není nějaká zvláštní hodnota, kterou lze přiřknout každému bodu v prostoru, vymezenému osami xyz, nebo každému místu na povrchu teoretického geoidu.
Mluvíme-li takto o místu, jeho hodnotě, o jinakosti atd. je třeba jasně říci, že nemluvíme o místu fyzikální vědy. Samozřejmě je třeba i přesto zachovat komunikativnost, třeba tím, že řekneme, že jde o složitý průsečík mnoha daností i proměnných, vázaných na kulturní kontexty. A nebo půjdeme ještě dál a řekneme, že se v kulturních kontextech vždy znovu a znovu v komunikativní podobě projevuje něco daného, něco, co nás přesahuje, co není závislé na našem pozorování.
Značná část populace je schopna si nechat proutkařem poradit, kam si ve svém bytě dát postel, bavit se o tom, že pes vyhledává příhodná místa a kočka naopak „dračí žíly“ apod., a tato schizofrenie jí docela vyhovuje - zvyšuje variabilitu „společensky tolerovaného chování“. Pod touto rouškou je duchovní vakuum ateistického konzumu zaplňováno magií a polyteismem římského stylu, nad nímž jako specifická filosofická forma skepse „plave“ asijská meditační praxe „ztraceného světa“.

Chybí radikální otázka: proč je každé místo jiné? Proč jsme každý jiný? Jak rozumět individualitě sebe a své formace, svých individuálních zkušeností? Jak rozumět nezaměnitelnosti krajiny, se kterou jsem svázán důvěrnou znalostí? Jak rozumět její otevřenosti a zranitelnosti?

Motiv Rajské zahrady

Máme-li rozhodnout o odvozenosti prostoru architektury, nemůžeme tento motiv vynechat. Zahrada je vymezena v krajině jako pokus člověka připodobnit alespoň malý okrsek ve své péči Ráji - a je to věčný zápas, nekončící únavná péče, neustále se opakující kultivace. Protože člověk nemá jinou možnost jak připodobnit svoje prostředí ideálu než kultivací, kulturou. Kultura v širokém slova smyslu pak je kultivace lidského prostředí, je snahou o to zajistit v daných podmínkách společný život na zemi, kterou člověk má, zajistit pokojné soužití s druhými. To vypadá možná velmi archaicky, jako by bylo možné přitom zapomenout na systémy a techniky, na civilizační struktury. Jistě. Představa o technickém pokroku a následná globalizace vede k záměně a zmatení pojmů, protože předmětem zájmu se stává Země jako planeta - ta však nemůže být zahradou. Povrch planety je plný moří, pouští a ledových plání, bažin a vysokých hor, jen zlomek z něj se hodí pro život člověka. Ale i tam, kde je z evropského pohledu část Země podobný evropským představám o Ráji, dokáže jedna vlna tsunami změnit idylu v obraz zmaru.
Zahrada je projevem intenzivní kultury - péče a je neustále ohrožena. Zvenčí, zevnitř, člověkem samým. Je třeba ji oplotit, bránit proti škůdcům i samovolnému úpadku, nečekaným rozmarům počasí, proti druhým, kteří by chtěli jen sklízet a koneckonců i proti vlastní přehnané lačnosti. Překročíme-li meze, pak se z úrodných polí stanou zasolené pouště. Zahrada vždy zůstane jen výjimečným okrskem, vymezeným, ohrazeným. Krajina podává obraz jiný - reálnější obraz o tom, co jsme a jak žijeme, o rytmu a proměnách času. Zrána tráva kvete a bují, zvečera je skosena a vadne, polní zvěř ji spásá a se setměním je třeba stáda sehnat do ohrad.

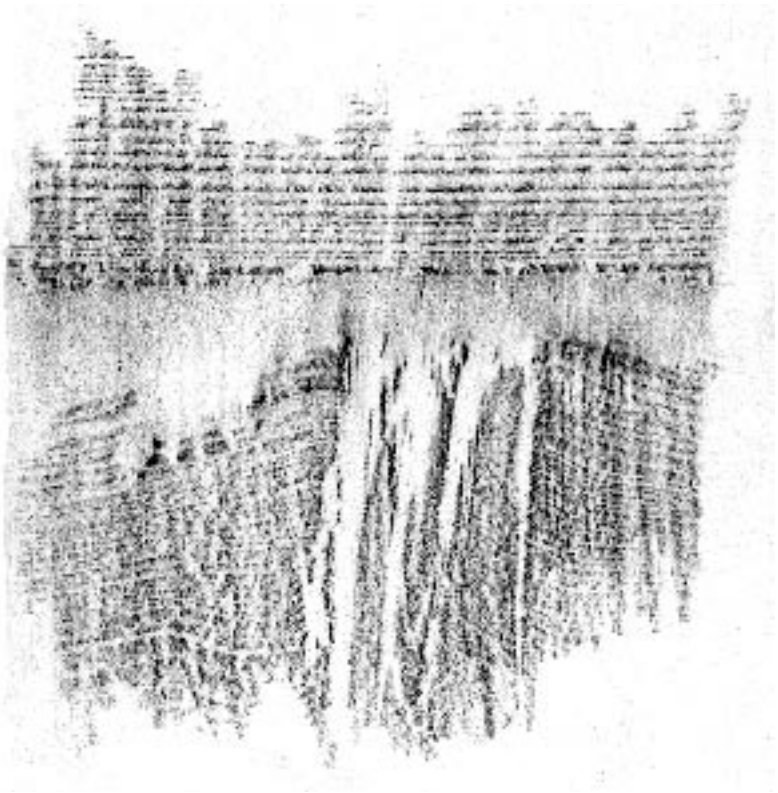

Putování

Podle všeho putoval praotec Čech tak dlouho, dokud nenalezl Čechy. Pak toho nechal. Stejně tak praotec Franc doputoval do Francie, jen praotec Sas se coural po celé Evropě a po něm praotec Norman, ale stejně se po nich jmenují země, i když místo Sasko-normansko máme Vleklou Britanii a k Sasku a Norsku přišli praotcové Sas s Normanem víceméně „bokem". Aby se někdo mohl usadit, musí nejdřív putovat. Není jasné odkud, a tak se „vědci" shodují, že vlastně všichni putují z nějaké líhně ve střední Asii. Tam odtud podle obecně přijaté teorie všichni „povstali, aby se jinde mohli usadit".

Ale vezměme to ještě jednou, vážněji. Putuje se krajinou, cizí krajinou, kterou neznáme, kde se nemůžeme spolehnout na to, že právě svítí slunce nebo prší, protože to může být docela výjimečná věc a zítra může sněžit nebo se suchá země změní v bažinu. Ano, můžeme se podívat na internet, zjistit si předpověď počasí a nastudovat klima dané země, kterou se chystáme putovat. Ale o takové situaci nestojí za to psát. Putování znamená ve vlastním slova smyslu vydat se něčemu, co nekontroluji, krajině, kterou neznám, situacím, které nelze předvídat. Z knihy inzerované v příloze této Možnosti se k tomu hodí jedna pasáž:
„...v krajině nás (paradoxně) nepřekvapí, když nás něco překvapí."
Putováním poznáváme krajinu zcela jinak než jako „svoje" místo - poznáváme ji tak, jak se nám staví do cesty různé situace, jak se rozhodujeme, jak volíme cestu, jak jsme otevřeni výzvám, které se před námi otevírají. Putování není cesta od jednoho bodu k druhému, není to překonávání vzdálenosti. Když jsem byl kdysi jako malý kluk s rodiči na jednom z prvních delších výletů, podivil jsem se v tom smyslu „že jsou jednotlivá místa tak zbytečně daleko od sebe". Samozřejmě - ta místa, která jsou pojmenovaná, která jsou cílem, ta jsou daleko od sebe, a tento fakt nám nezakryje ani síť dálnic a pohodlná letadla, auta a vlaky. Díky snadnému pohybu v krajině jsme ve svém vědomí stlačili všechna místa k sobě, a zapomínáme proto, co je to putování, co je to krajina jako otevřenost.
Putování vede k cíli - ale k takovému cíli, ke kterému se jinak než putováním a jinak než skrze „otevření se" dojít nedá. Proto pěší pouť např. do Compostely znamená něco jiného, než co může zajistit cestovní kancelář. Tuto „jinakost" ale nelze převést jen na „jiné zážitky", záležitost „vnitřního života", na subjektivní rozměr. Putování proměňuje. Poutník je na konci putování jiný, než byl před jeho začátkem, i svět je jiný, minimálně proto, že poutníkovu cesta se v něm neztrácí, stává se realitou světa.
Židé putovali čtyřicet let, než mohli na čas spočinout ve své zemi a z tohoto obrazu vyplývá, jak je každé spočinutí ošidné. Čekal je ještě jeden exodus do Babylonu a život v diasporách po vyvrácení chrámu Římany. Putování je životní alternativa, na kterou je dobré nezapomínat, i když si ji člověk většinou nevybírá dobrovolně.

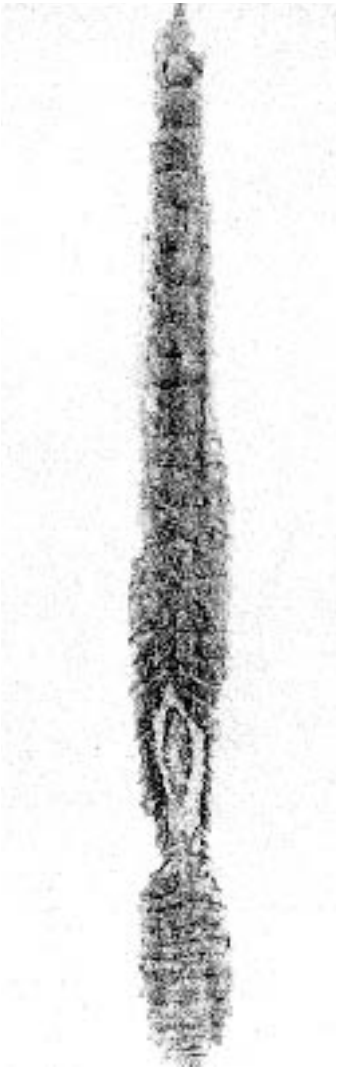

24 cm

V posledních letech se konalo několik konferencí o krajině, na jejichž přípravě se podílela řada institucí. Hustě tištěné sborníky, které k těmto konferencím vyšly (formát A5), mají celkově 24 cm na tloušťku, zaujímají docela slušný kus místa v knihovně. Tvář naší země - krajina domova, Krajina jako kulturní prostor, Krajina jako přírodní prostor, Duchovní rozměr krajiny, Umělecká reflexe krajiny, Krajina z pohledu dnešních uživatelů, Krajina v ohrožení, Venkov jako sociální prostor, Člověk jako krajinotvorný činitel, Krajina jako politikum, Ochrana krajiny, Rehabilitace krajiny, Zemědělství a venkov, Trendy urbanizace, Identifikace s místem a krajinou, V přírodní krajině Evropy, Krajinný ráz, v kulturním prostoru Evropy... Přiznám se, že jsem z toho všeho četl jen málo. A jen výjimečně jsem našel to, co by mi nějak výrazněji konvenovalo - především v porozumění, když už ne v popisu, vymezení obsahu tohoto slova.

Snadno zde můžeme (např. s Cílkem) konstatovat, že krajina ubývá, prý jakby ne, když je ubývání krajiny „součást kontaminace všech tří složek životního prostředí". Brrr, hrozná řeč, skáču na další článek v oddílu „Krajina jako kulturní prostor", a dozvídám se, že pro řidiče je trestem, když projíždějí keltským kultovním místem, které přeťala dálnice. Kde se zachytit? Nakonec kde jinde než u Bohuslava Blažka a jeho článku „Nečitelnost - významná vlastnost krajiny" - jenže Blažka v tomto textu nezajímá krajina sama, ale nečitelnost jako téma, a přitom se nedokáže rozhodnout, zda je nečitelnost něco prvotního, co překrýváme vrstvou městské kultury čitelnosti nebo zda je to upadlý stav nějaké původní čisté (rajské) čitelnosti. Do jaké míry vůbec je nečitelnost vlastnost, která je protikladem k čitelnosti atd. a do jaké míry autor jen vědomě obchází jiný problém?

Nečitelnost krajiny jako téma vzniká podle mne až z velmi pozdní ambice krajinu číst, číst vše jako text, je to jeden z obtížných odkazů dvacátého století, zaujatého nejprve semiotikou a potom dekonstrukcí, když se cesta k atomům řeči ukázala nemožná. Blažek míří správným směrem, vyčítá těm, kteří chtějí číst krajinu, že krajinu míjí a čtou jen své vlastní texty, ale tím trochu podráží nohy i sám sobě.

Sahám raději na jiný článek - „Strategie odpovědnosti za českou krajinu minulosti, současnosti a budoucnosti" - moc pěkný název, a dokonce jsem při pozorném čtení nalezl mezi desítkami bodů, odkazů, podbodů a odseků i ve vlastním textu slovo „odpovědnost", už jsem myslel, že to vzdám, ale bylo tam. Jedno z opatření zní:
„...umožnit místní komunitě sdílet odpovědnost a přínosy vyplývající ze zřízení chráněných území..." Strategie implementace a podobné výrazy (žargon EU) zaplňují podstatnou část rozsáhlého textu, ale slovo odpovědnost jsem už jinde nenašel, asi tady zůstala jako nějaké reziduum z minulosti, mají ji „místní komunity" jen tam, kde jsou chráněná území, nikdo jiný. Ale co je to vlastně odpovědnost?

Tak ještě jednou, Krajina jako kulturní prostor a slibný název „Identita krajiny - vztah krajinného obrazu, krajinného rázu a génia loci". Peter Jančura (text je slovensky) se rozhodně nebojí a definice pojmů tu létají hlava nehlava. Za tím vším se občas projeví pokorné vědomí souvislostí: „Máme jen relativní jistotu o tom, zda naše nástroje, kterými získáváme představu o fungování krajiny, se shodují s realitou". Tento záblesk pokory jen podtrhuje obecnou marnost namyšlené řeči. O řádek dál už je identita bez dalšího shoda znaku s „jeho" podstatou, jen není jasné, že právě tato podstata je „jeho", ale na to se nestačíme ptát, už jsme v semiotické struktuře, teleskopickém efektu, ve kterém se krajina „skládá", proběhneme grafické zobrazení vrstev funkčního prostoru a otázky, zdali je identita krajiny její kvalitou. Než se Tomáš Metafyzik stačí obrátit v hrobě (ale je svatý, tak snad už má nadhled), dozvíme se, že tento článek vznikl na základě grantu...

Procházím několik dalších textů a lovím tu už jen střípky pro radost, přeskakuji. A napadá mě, že to je asi cíl. Málokterý z článků se dá brát vážně jako celek. Jde o postmoderní „směs" pohledů, výpovědí o reálných „podnicích", o tom či onom odborném vhledu do urbanismu,

přírodovědy, ekologie, vodohospodářství, jde o hromadu politických dokumentů, které se snaží vytvořit použitelné segmenty frází, jimiž jde zaštítit to či ono... ale rozhodně nejde o diskusi a rozhodně nejde o to, hledat společnou řeč. Jak také jinak, když není snaha udržet společné téma, když už předem je všem nabídnut generální pardon, když se předem žádná společná řeč nepředpokládá, jako by neexistovala ani jako limitní cíl.

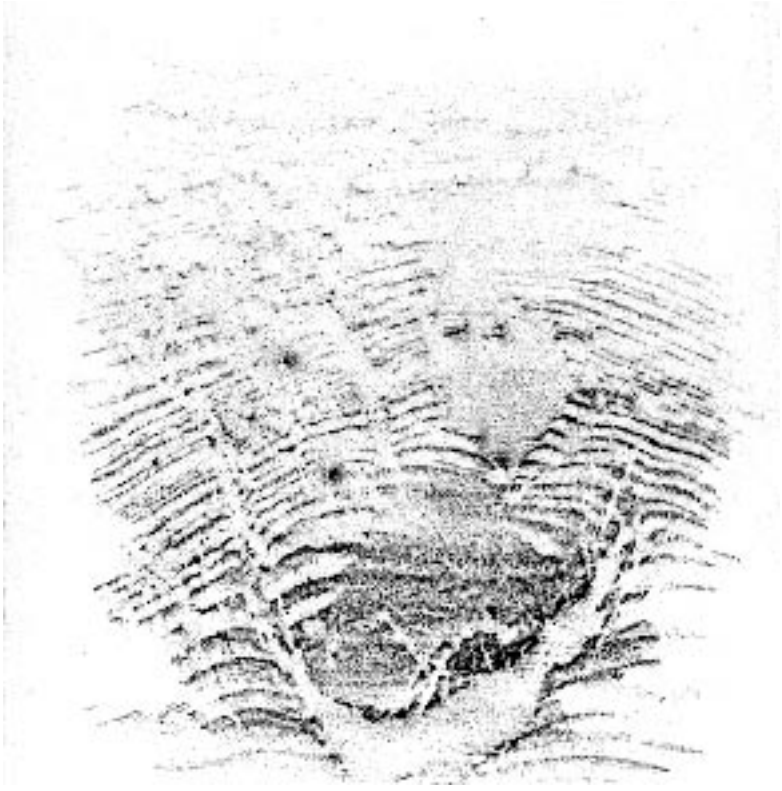

In memoriam Bohuslava Blažka

„drž se ševče svého kopyta“, napsal jsem v jedné možnostní kritice Blažkovi (M70, je připravována ve webové verzi) ale kontext byl spíš obrácený - proč se toho kopyta nepustíš? Blažek nesporně věděl o tom jakou řečí jsou napsány ty stovky a tisíce stránek, těch 24 centimetrů na výšku, které mají sborníky konferencí o krajině, věděl že to vše je svým způsobem komunikativní řeč, ale jen málo dosahuje k tématu, a stál na prahu vlastního vykročení ze světa „věď“, světa zabezpečeného experimentem, opakováním, homogenitou. Blažek podle všeho dobře věděl o aktuálním teď a tady, o nehomogenitě, o povaze místa, o limitech světa věcí - izolovaných objektů v prostoru, ale nikdy neudělal podstatný krok k prolomení jakési psychologické bariery, která drží pohromadě vyprázdněný postmoderní svět. Byl hrdý na to, že se mu daří nalézt komunikativní jazyk „sociální ekologie“, dařilo se mu upozorňovat, že všechny pokusy o mezioborové studie jsou limitované a že je třeba něčeho víc, nadoborovosti... Ale jaká má být povaha a založení této nadoborovosti?
S Blažkem jakoby odcházela jedna epocha, doba ve které vedle sebe žila moderní přírodověda, společenské vědy vedené sociologií a fenomenologické povědomí o tom, co je to přirozený svět. Tři pilíře intelektuálů politicky od leva do prava, křesťanských i společensky liberálních. Spousta patočkových žáků ještě žije, ale myslím si že Blažek byl jeden z nejvýznamnějších z nich, nehledě na to, jak přímým byl žákem. Patočka se kdesi podivuje, jak je možné, že pro předdějiného člověka je svět plný božstev a sil, když se s nimi v přirozeném světě nelze setkat. Mimochodem tak zformuloval nejradikálnější kritiku pojetí přirozeného světa, jak ho vytvořili on a jeho vrstevníci na základě děl Husserla a Heideggera. „Přirozený svět“ v jejich podání se vyznačuje tím, že je z něho vyloučena možnost a schopnost člověka uznat nadpřirozené, samozřejmě kromě Heideggerem vykládaného „součtveří“, kde v holderlinových básních ožívá ono „božské“, neosobní, spíše asijsky člověku vzdálené nedosažitelné „něco“.
Blažek přijal současný úzus, chtěl být vědcem a maxima pro „vědce“ je dána co nejkomplexnějším provázáním dílčích racionálních postupů, i když zjevně nemají jednotící základ. Dá se hodně chodit okolo, ale na tento předpoklad post-moderního evropského projektu se sahat nesluší. Blažek věděl, že je to vymezení matoucí a nedostatečné, a sám se pokoušel na jeho okrajích vytvořit něco jako „společnou řeč“, kterou nabízel „spřízněným“

osobnostem - Benešovi, Brůnovi, Čelišovi, Gottliebovi a dalším. Valného úspěchu však nedosáhl - už proto, že jeho projekt byl z hlediska systémového neudržitelný: je třeba komplexně, nově pojmenovat samotné základy, vyslovit se k tomu, co je.
Blažek to neudělal, několikrát jsem to ostře formuloval jako zásadní výtku. Částečně asi neprávem, protože asi tuto hranici překročit prostě neuměl.

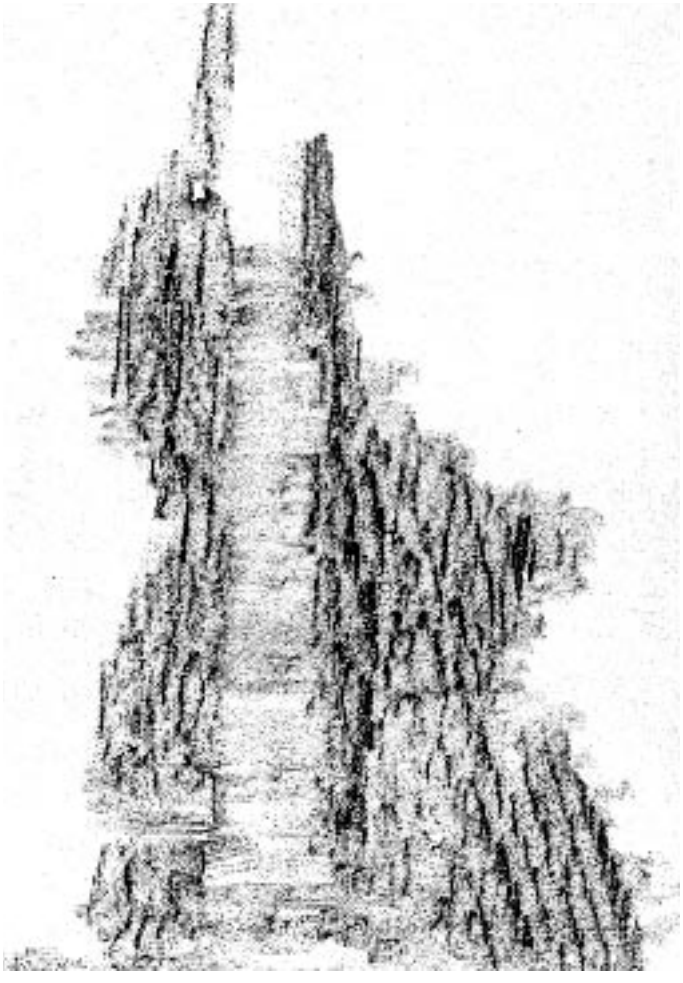

S Blažkem končí jedna epocha - doba, ve které se patočkovi žáci pokoušeli uvést v život něco podstatného z Mistra, kdy existovala důvěra ve svět, ve kterém sice stojí za to trpět, ale který je jinak v zásadě přehledný a důvěrný, vlídně nakloněný konsensu o tom, co je „lidské“. To už dnes přestává platit, na tom už nelze stavět.

Proč lze hovořit o vnitřních krajinách duše?

> Cesta vedla kaštanovou alejí, po stranách občas zbytky křížové cesty, zvětralé kusy pomalované omítky se výklencích; končila u polorozpadlé kaple, dál už jen les. Zastavili jsme se, rozpačitě složili rance ze zad, obešli to místo. Nějak jsme nevěděli co, tak jsme se alespoň najedli.

Něco se provalilo přes surrealisty, bez ohledu na to, že popisovali vnitřní život tak trochu jako triviální automat. Něco se projevilo i jinde, u Šímy a malířů jeho generace.
Obraz krajiny je obrazem otevřenosti, která promlouvá, která v sobě skrývá interpretovatelné, ale nikoli nějak pevně zachytitelné prvky, znaky, znamení. Znamení si žádá pozornost, vnucuje se do pozornosti pozorovatele - vskutku říká „pozor". Tak jako dávná hlášení nádražního rozhlasu - pozor pozor, na třetí koleji se něco stane, nebo někde jinde, je to na spadnutí, a pokud si nedáte pozor též vy, bude se vás to setsakra dotýkat.
A možná se vás to již dotýká, jak píše v Mistrovi a Markétce Bulgakov: „Anuška koupila slunečnicový olej, a nejen to, dokonce už ho rozlila." Věci již dostaly svůj spád a to, co se má stát, se stane, jen my to nevíme a dál konáme, dál chápeme svoje kroky jako MOŽNOST. Teprve později se nám řetězí to, co se ohlašovalo a to, co pak následovalo, a my se v krajní zkušenosti rozpadu času, různých deja-vu a naplněných předtuch snažíme vytlačit z mysli, zachovat chladnou hlavu, zůstat komunikativní a nezbláznit se.
Krajina je otevřenost - kdo v ní pracuje, tomu na většinu času sejde z mysli, ale kdo v ní chodí s očima otevřenýma, nezahlcen svým vlastním světem, nezahlušen sám sebou nebo druhými, tomu se v krajině otevírá něco víc, než jen prostor k pohybu.

Tím, kdo se v oficiálních materiálech prezentovaných na „vědeckých" konferencích dostal nejdále, byl Bohuslav Blažek. V jednom ze svých příspěvků na konferenci o krajině říká „mezi slovy" zhruba toto: je tu spousta vědců - specialistů (reálně od vodohospodářů a geologů, přes architekty - urbanisty až po ekology a sociology vesnice) a většina z vás si myslí, že krajina je vaším předmětem zájmu. Ale to je omyl. Krajina vám uniká, a pokud to nevíte, tak je to omyl kardinální. Zabaluje toto radikální tvrzení do řeči své „multitematické" vědy - nevědy, sociální ekologie, bruslí, jak se dá. Na rozdíl od Cílka si však udržuje

významný prvek pokory, leckdy také řekne „jak to je“, ale vždy v nějakém operativním modu. Druhý takový není. Například Cílek píše o krajinách vnějších a vnitřních, ale je to schematik, ozubená kolečka mu do sebe zapadají, i když to halí do básnických slov a napodobuje Neubauera, on je vědoucí a ostatním se dá servírovat leccos. Je závislý na nominalistickém pojetí pojmu „příroda“, je přírodo-vědec. Když popisuje vývoj vesmíru a geologický vývoj země, může mít člověk dojem, že byl u toho stejně tak jako Woland (v citované již knize Mistr a Markétka) u jednání Piláta s Ježíšem. Určitě krajinu zná, dobře fotí a umí to prodat, určitě by zvládl i malé vystoupení v moskevském Varieté.

Moje nejintenzivnější zážitky z krajiny jsou z dětství, kdy se den zklidnil, ztišil do měkké nastupující tmy, a krajina se do ní postupně propadala, proměňovala, uzavírala se do intimity místa. Svět se navečer zmenšoval, až zmizel docela. Jen občas z dáli mnoha kilometrů dusal vlak, dálka a otevřenost o sobě dávala vědět skrze zvuky, jiná znamení.

Čtyři poznámky

Lidská sídla

Lidská sídla a stavby vznikaly ve znalosti prostředí, práce s místními materiály, a tak vznikl jednotný charakter domů, jehož smysl se nám nyní ztrácí...
Tak nějak bylo argumentováno v nedávné diskusi, které jsem se zúčastnil.
Ano. Limity místnosti určovala reálná délka trámů a také jejich váha, stavební postupy, druh kamene, ve svazích se stavělo tam, kde byla rovná půda cenná a domy v záplavových rovinách neměly sklepy. Tak vznikl jednotný styl, místní ráz. Ale tohle všechno funkční uvažování nestačí. Pokud bychom je vzali vážně, tak jen přitakáme současnému rozbředlému stavu, kdy také vzniká jednotný styl. Vždyť vzniká jednotný charakter domů, daný především funkčními požadavky na bydlení, tedy bez ohledu na místo mají lidská sídla charakter bydlení městského typu s centrálním topením, oddělenými ložnicemi, koupelnami a splachovacím záchodem atd. Protože doprava na větší vzdálenosti nehraje významnou roli a protože jsou díky tomu dostupné jakékoli materiály, jde jen o „obestavění příslušného prostoru“ - jeho vnější tvar je jen manifestací, ornamentem, který se snaží nějak ozvláštnit dvoupatrové schéma bloku 10x10x6 metrů.
Ale na co se ptáme? Jak je možné, že se v některých místech po staletí udržoval a udržuje jednotný charakter lidských sídel. Nejde o domy, a lidské sídlo není standardní byt, stejný v panelovém domě jako ve venkovském stavení. Ale co je to lidské sídlo, jak mu rozumíme? Pro většinu lidí skutečně byt, a proto jsme tam, kde jsme, a proto upadá charakter vesnic, statků, ale i malých měst. De facto ztratilo smysl i ještě nedávno významově jasné slovo „vila“ - dnes jde zase jen o nadstandardní byt se zahradou.

Význam lidského sídla je nejen funkční, ale také a možná především kulturní. Pokud budeme chápat všechny činnosti, které člověk vykonává jako funkce svého druhu, nikdy se nedobereme dál než k mraveništi - a k tomu se svou současnou ignorancí blížíme.

Okna

Okno dělá z fasády domu tvář, obrácenou do krajiny, je „Okem“ domu, ale nejen ve funkčním, úzce fyziologickém smyslu, ale v celém komplexu významů. Podívám-li se někomu do očí, dozvím se daleko víc, než by se dalo čekat, ale možná také budu spleten, uveden v omyl, protože jsem neodhadl záměr pohledu... Obchodní hangáry bez oken bývají smutné budovy podobné kravínům a prasečákům velkochovů reálného socialismu, trojdílná okna proražená do štítů vesnických stavení zase charakterizují „pokrok“ šedesátých let, které opustily vertikálu a doširoka se otevřely nivelizaci. Dnes už okna nejsou okna, jsou to opticko-tepelně-ventilační systémy, které vhodně kombinují osvětlení a zaclonění, tepelnou ochranu a prostupnost, klimatické funkce...
Když vidím dům v krajině, vypovídají jeho okna víc, než by si obyvatel domu mohl přát, pokud se nenechám splést, uvést v omyl. Jejich základní tvar je kříž - příčky dělí dvojkřídlé okno v horní části. Když vidím krajinu skrze okna domu, vidím ji s dominantou dvoukřídlé vertikály a zpravidla dvěma horizontálami, podle toho, jak stojím, sedím, pohybuji se. Vrchní tvoří příčky okna a druhou - krajina sama.
Jistě se najde způsob jak zdůvodnit, že právě tato konstelace je plně funkční a právě proto a díky tomu se stala jakýmsi archetypem - dlouhé tabulky byly drahé, okno bylo třeba předělit, příčka dole se plete... Nevěřím tomu ani za mák.

Zákoutí aneb boudy na Brdech

Je to hodně specifická zkušenost. V zátočině potůčku, ve strži nebo naopak na stráni nad ní, ve starém opuštěném lomu, ukryté v neuvěřitelných místech, stály a stojí na Brdech i v jiných místech po Čechách trampské boudy. Otevřené pro příchozí, poblíž ohniště, lavičky, zásoba suchého dřeva. Nabízejí úkryt před nepohodou a i bez nepohody pohodu samu - pocit intimity, zvláštního zákoutí, které má nezaměnitelnou atmosféru. Jedna taková bouda, kterou jsme stavěli s přáteli, po třiceti letech ještě stojí. Lesáci takové stavbičky zpravidla snadno nalezli při své práci, ale až na výjimky s tím neměli problém - i oni asi usedli na lavičky a přijímali něco z ducha takového místa. Boudy podléhaly zkáze zpravidla při

„pogromech“, kdy jejich likvidaci někdo zorganizoval, nařídil.
Běžkaři projíždějí po uklouzaných cestách desítky metrů od kouzelných zákoutí a netuší o nich, turisté jdou po svých značkách, které mají odbočky k památníkům partyzánů ze světové války, jdou kolem a netuší. Zákoutí jsou skryta. Ale jak vznikla? Jakým výběrem? Kdo si zkusí tato místa zakreslit do mapy, snadno zjistí, že zdaleka nejde o nějaký „statistický rozptyl“. Mnohdy jde o velmi stará místa, kdy byly „kempy“ už v první polovině 20. století, jindy výjimečné morfologické konstelace, které k dotvoření takového zákoutí doslova vyzývají. Někdy je patrné, že nezkušení tvůrci prostě využili náhodné konstelace, skryli boudu za mlází, a pak se z ní postupně stala „Bleskovka“, jak prosvítala mezi rostoucími stromy a nakonec zůstala zcela odkrytá ve vysokém lese. Jsou místa, kdy kdysi bouda stála a člověku se tam nikdy nechce vracet. Jsou jiná, kde vitalita jako by překonávala všechna příkoří, a bouda a nebo alespoň přístřešek se objevuje znovu a znovu.
Některé zákoutí si říká o dotvoření lidskou rukou. Alespoň ohništěm a lavičkami, studánkou se stříškou. V protikladu k tomu zákoutími nejsou lavičky a přístřešky, které v „rekreačních lesích“ staví veřejná správa (vědoma si své odpovědnosti k rekreujícím se občanům). Na křižovatkách cest se sice dá dobře posedět a pojíst, ale to je výzva k setkání jiného druhu, to je na zcela jiné téma, které nemá s naším tématem - krajinou a zákoutími - mnoho společného. Můžeme toto druhé a pramálo zajímavé téma popsat: drobný architektonický prvek v rekreačním území.

Hospodář

Slunce svítí na spravedlivé i nespravedlivé, krajina jako by ve své otevřenosti byla zcela nestranná vůči hodnotám, které do ní člověk vnáší, ba dokonce i vůči snažení konkrétních lidí - viz přísloví, že čím hloupější sedlák, tím větší brambory. Ale přesto je to hospodář kdo nese odpovědnost, snaží se zorganizovat činnosti všech, kteří jsou na něm závislí, do jednoho celku - hospodářství je element vymezení se v krajině, je to nejmenší samostatný celek schopný života. Hospodář vnáší do krajiny něco pevného, co přesahuje jeho život - staví dům a v něm kamna, okolo kterých se točí příprava pokrmů, osvětluje dům lampami, které umožňují využívat na hospodářské činnosti i čas noci.

Za čím to lidé jdou
dálkou zvanou svět

Dávno zapomenutý folkový text písně může snadno sloužit jako motto, protože obsahuje náznaky typicky možnostních otázek, nás zde ale zajímá především jeden obraz: dálka zvaná svět. Jdeme skrze dálku zvanou svět a přeci jako by to úplně základní byla zkušenost blízkosti, ta je pro nás cenná, ta nám pomáhá překonat vzdálenosti. Jenže co je to dálka a blízkost? Dálka není velká vzdálenost a blízkost není malá vzdálenost; vzdálenost, měřitelná podobně jako abstraktní úsečka převádí blízkost a vzdálenost na společného a zcela nezajímavého jmenovatele. Dálka a blízkost, levá a pravá, lež a pravda... v lecčem nelze hledat „zlatou střední cestu", z našeho života zmizí něco podstatného, pokud se o to pokusíme. Blízkost je vlídná, ale může svírat a dusit, dálka není tak úplně cizí, jako by se nabízela v rozvzpomínání na něco z prchavého pocitu deja-vu, vyzývá nás, láká. Ale Možnost nesměřuje k básnivým krajinám duše, a pokud takto někdo čte třeba Prázdninový deník, bere si z textu jen jednu vrstvu.

Kniha Proměnlivé a stálé (Cherm 2004) je pokusem vytvořit jednotný koncept, který by byl schopen nahradit překonaný obraz „přirozeného světa" tak, jak byl založen na existencialistické filosofii první poloviny dvacátého století. Něco je nutné zachovat - přirozený svět je svět, ve kterém má jednání člověka smysl, je vymezen blízkostí a vzdáleností, nikoli měřením. Je to svět, který můžeme myslet vedle fungujících systémů, nabízí se k setkáním, je komunikativní. Role fenomenologie v intelektuálním dění minulých desetiletí je nesporná. Vedle techniky jako specifického dosahování cílů (včetně technického myšlení v sociálních vědách a medicíně) se tak postupně mohla etablovat jiná rovina dosahování cílů, jiné porozumění jednání člověka. Ale to je zjevně málo.

Možnosti jako by byly jakési sondy, jsou to jednotlivé výlety do mohutné materie kultury, jejichž cílem je ukázat trochu jinou podobu „přirozeného světa", většinou nepřímo, ale někdy i zcela otevřeně (viz např. reflexe nad Patočkovou knihou Přirozený svět jako filosofický problém v Možnosti 80). Dalo by se říci, že časopis Možnost je revue metafyzicky založeného přirozeného světa. Patočka ve své rané práci chápe svět jako jednotu - řekli

bychom jednotu duchovních sil, teprve později v jeho myšlení nabývá vrchu důvěra v zakládající kritické myšlení, jako by nedokázal zhodnotit opakovanou zkušenost svých současníků, které tato důvěra v řeč vedla na samý okraj mlčení. Svět není řeč a řeč nemůže být sama. Svět je vzdálenost, kterou překonáváme voláním, a blízkost, která k nám promlouvá. Možnosti se snaží zabydlovat svět v blízkosti i vzdálenosti, v autentických setkáních, denících, dopisech i v reflexi.

Právě vycházející kniha Přínosné a Užitečné, která je avizována v následující příloze, má především formativní smysl, je v jistém smyslu návodem, ukazuje, že myšlení přiměřeně mezafyzicky založeného přirozeného světa je prakticky použitelné při výkladu dění okolo nás, že se tato východiska dají úspěšně použít pro běžný život a rozhodování. Je třeba uznat fakt, že člověk není měřítkem věcí - to může být podstatnou překážkou pro mnohé. To ostatní už je možné svěřit řeči, která pojmenovává, obrazům, které ukazují. Řeči, která pojmenovává jednoduše a přitom objevně, a obrazům, které už jsme stokrát viděli, ale přesto jako by se nám v jednu chvíli jejich smysl objevil poprvé.

Příloha

Přínosné a užitečné, Podnos 2005

Avízo I.

Aktuální problém hodnoty užitku a přínosu

V naší otázce je hned ve dvou zcela odlišných rovinách skryt problém hodnoty: přínosné se týká nějaké aktuální hodnoty, vkladu, užitečné nějakého trvalejšího hodnotového rámce. Přínosné mění situaci nebo některý její významný parametr, užitečné je chápáno v kontinuu nějak nasměrovaného jednání. Jsme zajatci racionálního výkladu světa a odmítáme si připustit, že přínosné může být v nějakém okamžiku i zablekotání blázna - něco, co je samo o sobě na hranici komunikativnosti. Jde o to takovou situaci vnímat a rozpoznat. Amerika je více otevřena přínosnému, protože komunita je schopna přínosy vstřebat, i s jistým konzervativním, zpožďujícím efektem. Evropské prostředí je nastaveno na užitečnost, vztaženo k nějaké akceptované formě jednání, k předem definovanému cíli. Je opevněno akademickými institucemi, a technickou praxí, je jen velmi omezeně schopno ocenit přínos v jeho skutečné podobě a otevřenosti.

Jde o příliš provokativní teze? Ne, to je jen ukázka z připravované knihy s pracovním názvem Přínosné a užitečné. Aktuální text, který se s trochou odstupu dívá především na aktivity „třetího“ nebo neziskového sektoru, zaměřuje se na tabuizovaná a tajemstvím obestřená témata zejména ekonomická ale i společenská, snaží se být vlídným průvodcem po krajině jako obrazu našeho života, vztahů, jednání. Zvláštní pozornost je přitom věnována těm činnostem, ke kterým se lidé sdružují. Klíčovým tématem se tak stává vzájemnost, schopnost zformovat a sdílet společnou misi, poslání.

Avízo II.

Obraz kulturní krajiny nás provází knihou

Krajina, v níž žijeme, je výsledkem dlouhodobé kultivace a působení člověka, který se zde pohybuje, sídlí, vyrábí. „Příroda“ ji ve střídání ročních období oživuje, krajina je naplněna biologickou vitalitou rostlin i živočichů, vydána vlivům počasí, vlastnímu úpadku, někdy i přírodním katastrofám. Celkové klima i místní podmínky se mohou měnit i bez vlivu člověka, představa o statickém světě stále se vracejících cyklů je klam a marný sen.
Krajina je na druhé straně tvořena infrastrukturou, sítí komunikací, rozvodem energií, jsou v ní vymezeny plochy měst a sídel, která svítí do nocí, továren a chladičů, ze kterých stoupá k nebi dým a oblaka vodních par. Určují ji záměry, s jakými jsou obhospodařovány plochy polí, lesů, luk, jak jsou regulovány říční toky, stavěny hráze a vytvářena jezera atd.
Krajina je v tomto smyslu obrazem, ve kterém pevné komunikace a stavby reprezentují instituce, přelévající se energie pak tržní a mocenské vztahy. A někde mezi tím jednající lidé, snažící se nalézt svoje místo v životě, nalézt způsob, jak žít s druhými.

Kniha Přínosné a užitečné končí obrazem skleníku a otázkou, zdali tudy vede cesta.
Všechna místa nejsou stejná, čas není abstraktní a stále se opakující standardní začátek.
Snaha o zabezpečení se proti vnějším vlivům má za následek degeneraci, závislost. Žít v krajině znamená vždy přijetí jisté míry nezajištěnosti, to nelze bez étosu, bez přijetí něčeho, co nás přesahuje. zatím převládá představa, že se všichni uchýlíme do bezpečí umělého světa měst. Budeme se snažit zapomenout na to, co jsme vytlačili za hradby, ven, ze svého světa. Mezitím nám ale na střechách vyrůstají břízy, naše klimatizace jsou plné plísní a v podzemí kralují hlodavci.

Kniha (Co je) přínosné a užitečné (?) končí v optimismu - protože na otázku, kterou má skrytu v názvu, je možné odpovědět - a tuto odpověď sdílet s druhými.

Avízo III.

Co je přínosné a užitečné?

Sůl nad zlato je pohádka, při které nelze nevzpomenout Adama Smithe:
užitečnost vody neurčuje její cenu, pokud nabídka je v nepoměru k její spotřebě. Stejně tak se solí, poptávka zvýší cenu nad zlato až v okamžiku, kdy se nabídka blíží nule, to ale, jak každý ví, je situace čistě teoretická. A naopak, jiná pohádka (o solném mlýnku) nám říká, proč je voda v mořích slaná: jeden rybář nalezl kouzelný mlýnek, který stále mlel sůl. Rybář byl skromný, vždycky si trochu namlel a za stržený peníz pak nějakou dobu v klidu žil. Neporušil rovnováhu věcí. Jenže soused mu záviděl, špehoval, a když se mu mlýnek pokusil ukrást, ten mu spadl do moře a v něm mele a mele... Jeden chtěl všechno a díky tomu nikdo nemá nic. Ale tenhle příběh ekonomy nezajímá.
Ekonomická teorie říká, že užitečnost prvního litru vody, který člověk potřebuje, když má žízeň, je vlastně nezajímavá, je to mimoekonomická kategorie, skutečných případů žízně je zanedbatelné množství a nedá se na nich vydělat. Ve statisticky určující většině případů se vždycky najde někdo, kdo vodu žíznivému dodá za relativně směšný peníz. Hodnota vody? Nesmyslná otázka, zajímavé je, za kolik ji kdo nabízí ke směně. Je voda užitečná? Je sůl užitečná? Už Jeremy Benthem de facto vyloučil slovo užitek z ekonomického myšlení. Doposud nikdo nedokázal že by poptávkové křivky byly nějak spojeny s mimo-ekonomickým „užitkem“ nějaké činnosti, ať už jde o nabídku soli, vody nebo čehokoli jiného. Jinými slovy, lidé jsou ochotni platit za cokoli. Slovo užitek je používáno jen rámcově, ekonomové tvrdí, že užitečná je jejich ekonomie.

Přínosné a užitečné
Kniha, která bere užitečnost vážně a která se také zabývá přínosem - změnou pociťovanou jako hodnotový vklad. Taková kniha samozřejmě nemůže být knihou postavenou na ekonomickém myšlení. Sleduje otázku, čím je vedeno naše jednání, sleduje formování kulturních kontextů přínosného a užitečného jednání v evropském a později euroamerickém prostředí.

Užitečnost nás vede k tomu, abychom se ptali na jednání, ve kterém se lidé sdružují ke společným cílům. Vzájemnost se pak ukazuje jako široký kontext jedné ze základních hodnot přirozeněprávního myšlení, které stálo u zrodu USA i moderních evropských států v protiváze k osvícenskému absolutismu.
Tato kniha však není jen pohledem do historie, klíčové pasáže se věnují aktuálním dilematům současné doby, rozchodu mezi americkou a evropskou tradicí.
Přečíst si knihu Přínosné a užitečné je přínosné a užitečné.

Závěr (část)

Vztah mezi přínosným a užitečným jednáním se v průběhu dějin velmi výrazně měnil. Zatímco na počátku naší sondy, v helénské době jsme viděli přínosné jednání jako cosi mýtického nebo heroického, v době „kupeckého“ středověku se přínosné jednání „scvrklo“ na pouhou výhodnou akvizici nebo podej, vrchol nabyla parciální užitečnost. Většina společenských teorií počínaje osvícenstvím uvažovala o užitečnosti jednání nejspíš v otázce, jaké jednání předepsat druhým. Jako přínosné pak tito teoretikové společnosti chápali především myšlení svoje, které odkrývá podstatné pravdy a napomáhá k realizaci lepších zítřků. Významným a mnohokrát potvrzeným poučením z posledního století je ale zjištění, že předpisovat nějaké jednání druhým je neefektivní a marné. Ignorant stejně jako aktivní blb jeho smysl stejně brzy dovedou k dokonalému opaku.

Pociťujeme nedostatek nějaké silné jednotící vize, která by byla kulturně nosná, perspektivní, otevřená do budoucnosti. Pociťujeme nedosatatek společenské sebedůvěry, která by dala většině lidí dostatečně jasný a nosný rámec pro jejich jednání a zůstalo přitom zachováno vědomí jejich vlastní, osobní odpovědnosti. Je skutečně konec doby, postavené na člověku jako jednajícím odpovědném individuu? Společenské modely poslední doby jsou zpravidla postaveny na podbízení se, slibují, že sejmou z člověka odpovědnost. Je ale vůbec možné žít bez vztahů, které mne zavazují, bez toho, abych na svoje jednání kladl nějaké obecnější nároky?

Skutečná otázka po přínosu a užitečném jednání je reakcí na to, co člověka přesahuje. Člověk je svobodná bytost, která se rozhoduje a jedná podle své vůle, ale nikoli vytrženě z prostředí, nikoli bez ohledu k druhým. Má povinnost ctít tradice, protože z nich vyrůstá a čerpá v době svého zrání, ale nikdo z něj nesejme odpovědnost za aktuální rozhodování o způsobu, jak má spravovat svoje věci. Toto přesvědčení bylo naposledy politicky zformulováno v roce 1776 v Deklaraci nezávislosti tehdy třinácti Spojených států amerických. V mnoha ohledech nám chybí současné vyjádření tohoto společného étosu, chybí nám do naší skutečnosti jasně promlouvající společný jmenovatel, který by nám umožnil rozumět různým tvářím vlastní kultury. Ale to, co není zjevné, je alespoň latentně přítomné, právě v otázce co je přínosné a užitečné. V otázce, na kterou navzdory všem zajištěným zvykům, systémům a projektům hledáme individuální a přitom sdílenou odpověď.

Otázka, co je přínosné a užitečné, nás vedla k poznání, že podstatné je odpovědně jednat v nezajištěnosti a hledat přitom shodu s obdobně smýšlejícími. Je to prosté? Stálo naše tázání za to? Nezajištěnost znamená také jistou míru vlastních pochybností. Nevíme, co přinese zítřek, ale to neznamená, že bychom měli složit ruce do klína. Parafrází Sokrata řečeno: „Nevíme, co přinese zítřek, a nevíme tedy, jaké jednání má smysl. Jednáme však a jeví se nám přitom, že tato naše vědomá nevědomost nás staví do jiné pozice, než ve které jsou ti, kteří o své nevědomosti neví.“